«دیاردەی بەکرێگیراو و ئاشتەوایی لە داهاتوودا»*

کاوە حەسەن پوور

”

ئەوەی لەو بابەتەدا دەمهەوێ جەختی لە سەر بکەم، شیکردنەوە یان خەسارناسیی دیاردەی بەکرێگیراوی نییە، بەڵکوو ڕوانینە لە ئاسۆی دوارۆژی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان و لێدانی چەخماخەی باسێکە لەو پەیوەندییەدا. دەسەڵاتی دوارۆژی کوردی لە ڕۆژهەڵات دەبێ چۆن دەگەڵ بەکرێگیراو هەڵسوکەوت بکا؟ ئایا لێبوردەیی و بەخشینی بەکرێگیراو هەڵبژاردەیەکی باشە؟ دەکرێ بەکرێگیراو لە پرۆسەیەکی عادڵانەدا دادگایی بکرێ؟ مەسڵەت کردن و ئاشتەوایی دەگەڵ بەکرێگیراو لە چ پێناوێکدا؟

“

«بەکرێگیراو» کە لە زمانی خەڵکی عامەی کورددا زیاتر بەکارهێنراوە، بە کەسێک دەگوترێ کەدەستی دەگەڵ حکوومەتی ناوەندی لە یەکێک لە بەشەکانی کوردستانی بندەست، تێکەڵ کردووە و لە بری پارە یان ئیمکانات، بە شێوەی جۆراوجۆر بە دژی خەباتی ڕزگاریخوازانەی گەلی کورد، هەڵسوکەوت دەکا و دەگەڵ ڕۆڵەکانی گەلی خۆی، بە شەڕ دێ. بەکرێگیراوی وەکوو کاسبی یان کردار تایبەت بە گەلی کورد نییە و بە باوەڕی خاوەن ڕایان ئەو دیاردەیە یەکێک لە کۆنترین سەرچاوەکانی بژیوی مرۆڤ بووە و بە درێژایی مێژوو لە نێو زۆر میللەتدا سەری هەڵداوە. وەک لقی یۆنانییەکان کە لە شەڕەکانی نێوان ئێران و یۆناندا (٥٠٠ ساڵ پێش لەدایک بوونی مەسیح) لە نێو ئەرتەشی ئەو کاتی ئێران (هەخامەنیشییەکان)دا سازمان درابوون و بە دژی گەلی خۆیان بەشەڕدەهاتن و یارمەتیی سوپای ئێرانیان دەدا.

ئەوەی لەو بابەتەدا دەمهەوێ جەختی لە سەر بکەم، شیکردنەوە یان خەسارناسیی دیاردەی بەکرێگیراوی نییە، بەڵکوو ڕوانینە لە ئاسۆی دوارۆژی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان و لێدانی چەخماخەی باسێکە لەو پەیوەندییەدا. دەسەڵاتی دوارۆژی کوردی لە ڕۆژهەڵات دەبێ چۆن دەگەڵ بەکرێگیراو هەڵسوکەوت بکا؟ ئایا لێبوردەیی و بەخشینی بەکرێگیراو هەڵبژاردەیەکی باشە؟ دەکرێ بەکرێگیراو لە پرۆسەیەکی عادلانەدا دادگایی بکرێ؟ مەسەلەت کردن و ئاشتەوایی دەگەڵ بەکرێگیراو لە چ پێناوێکدا؟ ئایا تەنیا دەبێ بەکرێگیراو بە سزای تاوانەکانی خۆی بگا؟ تەکلیفی هەواڵگر، موخبیر و بەسیجییە کوردەکان چییە و لەو هاوکێشەیەدا لە کوێ ڕاوەستاون؟ ئەوانە و چەندین پرسیاری دیکە هەوێنی نووسینی ئەو بابەتەن. لە ڕاستیدا لەو بابەتەدا دەمهەوێ ئەزموونی ٣ وڵاتی ژاپۆن، ئاڵمان و ئەفریقای باشوور بخەمە ڕوو کە لە هەر سێکیاندا چۆنییەتیی ڕووبەڕوو بوونەوە دەگەڵ ڕابردوو جیاوازە، تەنیا خاڵی هاوبەشی ئەو٣ وڵاتە ئەوەیە کە لە هەر سێکیاندا تاوانبارمان هەیە. هیچ وێکچوونێک لە نێوان ئەزموونی ئەو سێ وڵاتە دەگەڵ دیاردەی بەکرێگیراو دە ئارادا نییە بەڵام دەکرێ وەکوو مۆدێل چاویان لێ بکەین و دەرسیان لێ وەرگرین و ئەو پرسیارە لە خۆمان بکەین، بە ڕاست لە داهاتوودا و بۆ یەکلاکردنەوەی دیاردەی بەکرێگیراو کێهە مۆدێل هەڵدەبژێرین؟

ئەوەی ڕاستی بێ مێژووی بەکرێگیراوی لە سەردەمی مۆدێرندا لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان دەگەڕێتەوە سەردەمی بزووتنەوەی سمایل ئاغای سمکۆ، ئەو کاتەی حکوومەتی پاشایەتی لە ئێران بۆ ئەوەی بتوانێ دەنگوباسی ناوچەی ژێر دەستی سمایل ئاغا بزانێ، کەسانی خۆجێیی وەکوو بەکرێگیراو ڕێک خستبوو و لە ڕێگەی ئەوانەوە دەستی بە هەواڵەکانی کوردستان دەگەیشت. (سمکۆ، ئیسماعیل ئاغای شکاک: محەممەد ڕەسوڵ هاوار). لە دوای شەهیدبوونی سمایل ئاغا و لە دوای هاتنەسەرکاری حکوومەتی حەمەڕەزا شای پەهلەوی، چالاکیی بەکرێگیراوەکان چڕوپڕتر دەبێتەوە، مەلا محەممەد خزری لە کتێبی بزووتنەوە چەکدارییەکانی ٤٦ و ٤٧دا بە وردی باس لەوە دەکا کە لەو سەردەمانەدا حکوومەتی شا ڕێژەی بەکرێگیراوەکانی زۆر زیاتر کردبوو و تەنانەت بەوەش ڕانەوەستاوە و بەکرێگیراوی ئاودیوی سنووری باشووری کوردستانیش کردووە هەتا شوێن پێی چالاکانی ئەوان سەردەمان بدۆزێتەوە. دیاردەی بەکرێگیراو خەساری گەورە و زیانی قەرەبوونەکراوەی لە ڕەوتی بزووتنەوەی ئازادیخوازانەی گەلی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان داوە، بەکرێگیراوەکان لە پێناو بەرژەوەندیی تاکەکەسی و بنەماڵەییی خۆیاندا بە هاوکاریی حکوومەت دەستیان بە

خوێنی هاونیشتمانانی خۆیان سوور کردووە، شـەیتانی و شـۆڤارییان لە خەڵک کردووە، منداڵـی خەڵکیان بێ دایـک و باب کردووە، هێرشیان کردۆتە سەر کاسبکاران و کۆڵبەران و بەم شـێوەیە بژیوی ژیان و قووتی ڕۆژانەی خەڵکیان بڕیوە و. .. کاتێک باسـی مەسلەت کردن و ئاشتەوایی دەکەین، ڕێک مەبەستمان چارەسەریی کێشـەکانە. ئامانجی سەرەکیی ئەو پرۆسەیە، پێشگرتن لە ڕووداوی نەخوازراو وەک تۆڵە ئەسـتاندنەوە، تەسفییەحیسـابی تاکەکەسـی، ئاژاوە و بێسەروبەرییە. یانی کار کردن لە سـەر داهاتوویەکە کە لەوێدا ژیان هاسـانتر دەبێتەوە، بەم پێیە مەسلەت کردن مەڵهەمێکـە بۆ ئەو کەسـانەی زیانیـان بەرکەوتـووە و ئا لەم قۆناغەدا هـەر دووک لا (چ ئەو لایەنـەی زیانی بەرکەوتووە و چ ئـەو لایەنەی زیانـی بە خەڵک گەیانـدووە) بـە شـێوەیەکی سـەردەمیانە و بـە دوور لـە توندوتیـژی بژیـن، تەنانەت بە ڕوانگە و بۆ چوونـی جیاوازەوە. ئاشـتەوایی دەکرێ وەکوو ساغ کردنەوە یان چـاک کردنەوەی پەیوەندییەکـانیـش لێـک بدرێتەوە. ئاشتەوایی و مەسلەت کـردن، زیاتـر وەکـوو بالانس ڕاگرتن لـە نێوان دوو لایەنـدا دێتە ئەژمار. کەوایە ئەسـاس و بنەمای ئاشتەوایی لە سەر وەدیهاتنـی عەداڵەتە. ئایا تاقم و گرووپ یان کەسـانێک کە زیانیان بە خەڵک گەیاندووە، توندوتیژی و زۆر جار ناعەداڵەتییان دەرحەق بە خەڵک بە کار هێناوە، دەبێ سـزا بدرێن؟ ئەو سزادانە چۆن جێبەجێ دەکرێ؟ سنووری نێوان تـاوان و بێگوناهی لە کوێیە؟ ئایا تەنیا ئەو کەسـانە دەبێ سـزا بدرێن کە دەستیان بە خوێنی خەڵک سـوورە یان ئەو کەسانەی سیخوڕی و موخبیرییان بۆ دەسەڵات کردووە، ئەوانیـش دەگرێتەوە؟ ئایا دەکرێ لێبوردەیی وەکوو بڕاردەیەک سـەیر بکـرێ؟ بیر و ڕای گشـتیی خەڵک لە سـەر ئـەو لێبوردەیییە چۆن دەبێ؟ خودی دەسـتەواژەی ئاشتەوایی (مەسـلەت کردن) خۆی لـە خۆیدا جێگای باس و گەنگەشـەیە بەو واتایـە کە زۆر جار لێبوردەیی شوێندانەریی هەبووە.

ئەو بابەتە لە سـەر بنەمای ئاشـتەوایی یـان مەسـلەت کـردن «lihevhatinê» یان بـە ئینگلیسـی «reconciliation» دارێژراوە، کـە لـە زانسـتی سیاسـەت و پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکانـدا گرینگیـی تایبەتی خۆی هەیە. مەسـلەت کردن هەر لـە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانیشدا بەم شێوەیە پێناسە دەکرێ. مەسلەت کردن لـە کولتـووری کۆنی کـورددا وەکوو دەسـتەواژە لە کاتی ژن هەڵگرتن یان کچ ڕەدوو کەوتندا کاری پێ دەکـرا، یانی کاتێک عەمەلی ژن هەڵگرتن ڕوویدەدا، بنەماڵەی پیاوەکە دەستەیەکیان کەیخـودا دەنـاردەماڵی ژن یا کچەکـە بۆ مەسـلەت کردن و دوای جارێک یان چەندین جار گفتوگۆ و ئاخافتنی دوولایەنە، لە سەر هێندێک خاڵ وەکوو مەرج پێکدەهاتن و مەسـلەت دەکرا.

> ئەوەی ڕاستی بێ مێژووی بەکرێگیراوی لە سەردەمی مۆدێرندا لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان دەگەڕێتەوە سەردەمی بزووتنەوەی سمایل ئاغای سمکۆ، ئەو کاتەی حکوومەتی پاشایەتی لە ئێران بۆ ئەوەی بتوانێ دەنگوباسی ناوچەی ژێر دەستی سمایل ئاغا بزانێ

ئیدی لە دوای ئەو مەسـلەتە دوژمنایەتی لە نێوان بنەماڵە، تایفە و عەشیرەتەکاندا نەدەما و پەیوەندییەکان ئاسایی دەبوونەوە. مەسلەت کردن هـەر بەو پێودانگە بـە قۆناغی بەر لە سـولح یان ئاشـتی لە زانسـتی سیاسەت و پەیوەندییە نێـو دەوڵەتییەکاندا دێتە ئەژمار، بەو مانایە کە مەسلەت کردن بنەمای ئەسڵی و بنچینەیی ئاشـتییە. Reconciliation لە ئەساسـدا دەستەواژەیەکی ئاینییە و لە دینی مەسـیحییەتەوە وەرگیراوە. ئەو دەستەواژەیە شی دەکاتەوە چۆن ئاشتەوایی لە نێوان خوا و

مرۆڤدا ئیمکانی هەیە؟.
ئاتڵە سۆممێرفێلت (Atle Sommerfeldt)
گـــەورە ئۆســـقۆفی نۆروێـــژی پێـــی وایە ئەو دەســـتەواژەیە لە دەیـــەی نـــەوەددا لە باری ماناییەوە گۆڕانی گەورەی بە ســـەردا هاتووە، یانی لەو کۆمەڵگایانەدا کە کێشـــەی سیاسی و کۆمەڵایەتـــی، بەرۆکـــی پێ گرتبـــوون، بە مەبەســـتی هێـــور کردنـــەوەی کۆمەڵگاکان و ووانین لە دوارۆژێکی ڕوون بەکار هاتووە (Sommerfeldt, 2005:133). بەم پێیە ئاشـــتەوایی، دەستەواژەیەکی مۆدێرنە لە دونیای سیاسەتدا. ئاشتەوایی دەکرێ بەم شێوەیەش تاریف بکرێ: دوژمنانی پێشـــوو ڕێگاچارەیـــەک بۆ کۆتایی هێنان بە کێشـــەکانیان دەبیننـــەوە و تەبایی و پێکەوەژیان هەڵدەبژێـــرن (Sommerfeldt, 2005:135). بە شـــێوەیەکی گشتی ئاشتەوایی پرۆسەیەکە کە لەودا لایەنە ناتەباکان، کێشە و ململانێیـــەکان وەلا دەنێن و پەیوەندییەکانیان ئاســـایی دەکەنـــەوە و توندوتیـــژی بەرامبەر یەکدی بەکار ناهێنن (Ramsbotham, Woodhouse & Miall, 2016: 286). بەڵام ئاشتەوایی چـــۆن دێتـــە دی؟ ئایا جیاوازیـــی فەرهەنگی دەتوانێ کاریگەریی هەبێ بە ســـەر پرۆســـەی ئاشتەواییدا؟ کاتێک لە نێوان زاڵم و مەزلوومدا عەداڵـــەت مســـۆگەر دەبێ، ئەوە ئاشـــتەوایی هاتۆتـــە دی؟ یان کاتێک تاوانبارانی شـــەڕ بە ســـزای کردەوەکانی خۆیـــان دەگەن؟ دەکرێ ئاشتەوایی بە«قووت دانی حەبێکی تاڵ» تەعبیر بکەین؟ خاوەن ڕایان لە ســـەر هەر یەک لەو پرســـیارانە بابەتگەلێکی زۆریان نووسیوە بەڵام ئەوەی بەگشتی لە پەیوەندی دەگەڵ پرۆسەی ئاشتەواییدا دەبێ لەبەرچاوبگیرێن، بریتییە لە چوار قۆناغ. بۆ ئەوەی بە ئاشـــتیی ڕاستەقینە بگەین دەبێ ســـەرەتا مەســـەلەت بکەین و ئەو گرینگەش پێویستی بە جێبەجێ کردنی یەک لە دوای یەکی ئەو قۆناغانەیە:

١ قەبووڵ کردنـــی وەزعییەتی مەوجوود (status quo)

٢ دانیشـــتن و تێکگەیشـــتنی نێـــوان لایەنەکان.

٣ ســـازان لەســـەر ئەو خاڵانەی ماکەی دژایەتییان لێ ســـاز بووە یان دروست کردنی پردێک لە نێوان تێبینییە جۆراوجۆرەکان.

٤ ئاشـــتی لە نێوان دژمنانی پێشـــوودا. (Ramsbotham et al. , 2016:288)

خاڵی یەکەم قەبـــووڵ کردنی وەزعییەتی مەوجوودە، زیاتـــر وەک بژاردەیەکی نیگاتیف دەچـــێ، هەر دەڵێی مرۆڤ هیـــچ بژاردەیەکی دیکـــەی لەبـــەر دەم نییە و قەبـــووڵ کردنی ئـــەو بارودۆخە بە بەخـــت و ئیقباڵییەوە گرێ دراوە، بەڵام ئەوە ڕاستییەکی حاشا هەڵنەگرە و ئەو کەســـانەی خوازیاری ئاشتیی ڕاستەقینە و نەمانی شـــەڕن، دەبێ ســـەرەتا وەزعییەتی مەوجوود قەبـــووڵ بکەن. دەبـــێ دان بەوەدا بنێن کە لە شـــەڕ و کێشـــەدان و درێژەدانی ئـــەو بارودۆخە غەیری زیـــان هیچی دیکەی لێ ناکەوێتـــەوە. ئەگەر بمانهەوێ ئەو بەشـــە دەگەڵ دیاردەی بەکرێگیراودا هەڵسەنگێنین، ئاســـاییە دەبێ قەبوڵی کەین ئێمە دیاردەی بەکرێگیراوەـــان هەبـــووە و خەڵکێک زیانیان بەرکەوتووە و دەبێ چارەسەری بۆ بدۆزینەوە.

قۆناغـــی دووهـــەم باســـی ئەوەیـــە هەتا دانیشتن و لێک تێگەیشتن لە نێوان لایەنەکان ڕوونـــەدا، ئەوا ئاشـــتیی ڕاســـتەقینە مەحاڵە دەســـتبەر بکرێ. دەبێ لایەنەکان داخوازی و ئیدیعاکانیـــان بێننە بەر بـــاس و گفتگۆیان لە ســـەر بکرێ. ئەو داخوازییانـــە دەبێ بەراورد بکرێن، خاڵی هاوبەشیان بۆ پێکەوە سازان تێدا بدیتریتـــەوە، ئەگینا بە ڕەخنـــە لێک گرتن و دیتنەوەی جیاوازییەکان، کێشەکان چارەسەر نابن. دە قۆناغی ســـێهەمدا کە باســـمان کرد دروست کردنی پردێک دەتوانێ جیاوازییەکان لێک گـــرێ بـــدا و لێـــک نزیکبوونەوەیەکی واقیعـــی بێتە ئاراوە. لێرەدا ئێمە دەرگایەک بە ڕووی یەکتـــردا دەکەینەوە، دەرەتان و ئیمکان دەدەین بـــە یەکتر. لە قۆناغی چوارەمدا ئیدی

دوژمنایەتیی پێشـــوو وەلا دەنرێ و کەشێکی عاتیفـــی و دەلاقەیەکـــی نوێ بـــەرەو داهاتوو دەخوڵقێ. (Pankhurst,1998)

بەکارهێنانی میکانیزمـــی حکوومی لە دوای شەڕ

بۆ گەیشـــتن بە قۆناغی چوارەم واتە ئاشتیی ڕاســـتەقینە، دەکرێ حکوومەتەکان کەڵک لە میکانیزمـــی جۆراوجۆر وەرگـــرن. پێکهێنانی کۆمیسیۆن بۆ دۆزینەوەی حەقیقەت یەکێک لەو کەرەســـتانەیە کە دەتوانێ دەوری بەرچاو بگێڕێ. لەو پرۆســـەیەدا گێڕانەوە و شـــایەتی دان بنەمای ئەو ڕەوتە پێکدێنێ. لە ڕاســـتیدا کۆمیســـیۆن لـــە پەیوەندی دەگـــەڵ ئاکاری بەکرێگیـــراوەکان لـــە دەورانـــی حکوومەتی پێشـــوودا، داوا لـــە خەڵـــک دەکا بێـــن و شـــکایەتەکانیان تۆمـــار بکەن، بەم شـــێوەیە ئەو کەســـانەی زەرەرمەند بوون و زیانیان بەر کەوتووە دێن و شایەتی دەدەن و بەسەرهاتی خۆیـــان دەگێڕنەوە، ئەو ڕەوتە دەبێ لەوپەڕی سەداقەت، ئاوەڵایی وشەفافییەتدا بگێڕدرێتەوە. بە سەداقەتەوە یانی ڕووداوەکان چۆن بوون بە بێ کەم و زیاد کردن وەک خۆی باس بکرێن. بە ئاوەڵایی مەبەست ئەوەیە ڕەگەز، کولتووری نەشیاو و کۆمەڵگا، نەبن بە بەربەست بۆ ئەوەی بـــۆ وێنە ژنێک نەتوانێ باس لە دەســـدرێژی جیســـنی بکا کە لە لایان تاوانبارێک کراوەتە ســـەری و بەم شـــێوەیە ســـەرپۆش لە سەر ڕاســـتییەکان دابندرێ و دیـــزە بەدەر خوونە بکرێن. (Barash & Webel, 2018: 603).

ئافریقای باشوور

ئافریقای باشـــوور یەکێک لـــەو وڵاتانەیە کە لە دوای ڕێژیمی ئاپارتاید و هاتنەســـەرکاری نێلســـۆن ماندێلـــلا وەک ســـەرۆک کۆمـــار، کۆمیســـیۆنی دۆزینەوەی حەقیقەتی دروست کرد. لە ڕاستیدا بە کارهێنانی ئەو کۆمیسیۆنە لە لایـــان حکوومەتی ماندێلـــلاوە، لە نەوعی خۆیدا بێ وێنەیە.

ئاپارتاید بە مانای جیاکردنەوە و هەڵاواردنە و کاتێـــک لە حکوومـــەت و سیاســـەتدا بە کاردێ، بە هـــەڵاواردن و جیاوازیی ڕەگەزی وێنـــا دەکرێ. ئاپارتاید لە ئەفریقای باشـــوور یەکێک لە وەحشیانەترین شێوەکانی ڕاسیزم بوو کە لە لایان کەمینەی ســـپی پێســـتەوە بەســـەر زۆرینەی ڕەش پێســـتی ئەو وڵاتەدا ســـپا. بۆ ماوەی نزیک بە نیو ســـەدە خەڵکی ڕەش پێســـت، لە لایان ســـپی پێستەکانەوە، لە شـــوێنی ژیانیان دەگوێزرانەوە و کۆچیان پـــێ دەکرا. حەقی خوێندن، نووســـین و کار کردنیان لێ زەوت کرابوو. نێلســـۆن ماندێللا کە دژبـــەری نیزامی ئاپارتاید بـــوو، بە هۆی چالاکییەکانی لەو بوارەدا بۆ ماوەی ٢٨ ســـاڵ زیندانی کرا، بەڵام دوای ئازادبوونیشی، دیسان دەســـتی کردەوە بە خەبات و دوای یەکساڵ، بوو بە ســـەرۆک کۆماری ئـــەو وڵاتە. هەر لە دوای هاتنە ســـەر کاری، دەستی کرد بە ساز کردنی کۆمیســـیۆنی دۆزینەوەی حەقیقەت، بە مەبەســـتی مەســـلەت کردن و ئاشتەوایی لەو وڵاتە لە نێوان ڕەش پێســـتەکان و سپی پێستەکاندا. (Barash & Webel, 2018: 604)

ئامانجی ئەو کۆمیسیۆنە چەند ڕەهەندی بوو. لـــە پلەی یەکەمـــدا کۆکردنەوەی بەڵگە لە ســـەر ئەو بەسەرهاتانەی کە ڕوویانداوە، لە پلەی دووهەمدا کەڵک وەرگرتن لە ئەزموونی ئەو کەســـانە کە وەک قوربانی لە ڕووداوەکاندا بوون، هەتـــا ئەو ڕووداوانە لە زەینی جەمعیی خەڵکدا بمێنێتەوە و ببنە دەرس و سەرمەشق بۆ داهاتوو. لە لایەکی دیکەوە کومیسیۆن پێی وا بوو گێڕانـــەوەی ڕووداوەکان، باری خەم و ئازارەکان لەسەر قوربانییەکان سووک دەکا و بەم شێوەیە ئازارەکان لە نێو هەموو کۆمەڵگادا بەش کراون. کومیســـیۆنی لەم شـــێوەیە، لە زۆر وڵاتـــی دونیادا پێکهاتـــوون و لە زۆربەی ئەو وڵاتانەش نیشانی داوە ئەنجامەکانی باش بوون و دەشێ کاریان پێ بکرێ.

کاری ئەو کۆمیسیۆنە بەم جۆرە بوو کە قوربانی دەهات و بەسەرهاتێکی ڕاستەقینەی دەگێڕایەوە، لەم پەیوەندییەدا تاوانباری ڕووداوەکەش ئەگەر لە ژیاندا مابا بانگهێشت دەکرا. ئەو دوو لایەنە بەرامبەر یەکدی دادەنران و وتووێژیان دەکرد، قوربانی باسی لە تاوانەکە دەکرد و تاوانبارەکەش دانی بە گوناهی خۆیدا دەنا. ئەو دیمانەگەلە تۆمار دەکران و لە نیهایەتدا تاوانبار و قوربانی وێکرا ئاشت دەبوونەوە و ڕابردوویان لە بیر دەبردەوە. بە بێ ئەوەی تاوانبار بە سزای تاوانی خۆی بگا یان قەرەبووی بکاتەوە. کۆمیسیۆن توانی زیاتر لە ۱۶۰۰۰ دیمانە تۆمار بکا کە لەواندا بۆ وێنە جیرانی سپی پێست، بێ حورمەتیی بە جیرانی ڕەش پێستی خۆی کردووە، منداڵی ڕەش پێست، نراوەتە بەر کاری زۆرەملی، ژن دەستدرێژیی سێکسیی کراوەتە سەر، لە مەکتەب و قوتابخانەکاندا، هەڵاواردنی سیستماتیک ئەنجام دراوە و ڕەش پێستەکان لە زێدی دایک و بابی خۆیان دوور خراونەتەوە و. ..

گومان لەوەدا نییە کە ئافریقای باشوور بەم شێوەیە ڕێگای خۆی بۆ ڕووبەڕوو بوونەوە دەگەڵ ڕابردووی خۆی هەموار کرد، بەڵام ئەو کۆمیسیۆنە بەر لە هەموو شت، جەختی لە سەربیستنی حەقیقەت بوو هەتا گەیشتن بە عەدالەت. دوابەدوای ئەوەی کۆمیسیۆن کارەکانی خۆی تەواو کرد بەرەورووی ڕەخنەی زۆر توند بۆوە، ئێستاشی دەگەڵ بێ ڕەخنەی زۆر هاتۆتەوە سەر شێوەی کاری کۆمیسیۆنەکە. دەوڵەتی ماندێلا و هاوکارانیان لە کۆمیسیۆن پێیان وابوو زانینی ڕاستییەکان و کەشفی حەقیقەت، ئاشتی بە دووی خویدا دێنێ. بەڵام وەک گۆڵپن دەڵێ: تۆ بزانی ئەو هەموو کارەساتە ڕوویداوە و کەسانێک تێیدا تاوانبارن و کەسانێک قوربانین، بەڵام بە بێ ئەوەی تاوانبار باجێک بۆ کردەوەی خۆی بدا هەروا عەفووی بکەی، دەتوانێ زۆر بە هاسانی تووڕەیی و دژکردەوەی وەک تۆڵەی لە نێو کۆمەڵگادا لێ بکەوێتەوە. دەرد و ئازاری ئاپارتاید بیسترا و دەبیسترێ، زۆر کەس ئێستاش لە ئافریقا چاوەڕوانن تاوانباران لە پرۆسەیەکی عادلانەدا بە سزای تاوانەکانیان بگەن. (Gloppen, 2009:9-10)

> بۆ گەیشتن بە قوناغی چوارەم واتە ئاشتیی ڕاستەقینە، دەکرێ حکوومەتەکان کەڵک لە میکانیزمی جۆراوجۆر وەرگرن. پێکهێنانی کۆمیسیۆن بۆ دۆزینەوەی حەقیقەت یەکێک لەو کەرەستانەیە کە دەتوانێ دەوری بەرچاو بگێڕێ

Vergangenheitsbewältigung لە ئاڵمان

لە نێوان هەموو ئەو ئەزموونانەی لە سەر مەسەلەت کردن لە دونیای سیاسەت و بەتایبەت شەڕدا لە بەر دەست هەیە، ئەزموونی وڵاتی ئاڵمان لە دوای شەڕی دووهەمی جیهانی زۆر جیاوزە. Vergangenheitsbewältigung کە وشەیەکی ئاڵمانییە بە مانای ڕووبەڕووبوونەوە دەگەڵ ڕابردووە. ئەو دەستەواژەیە لە ئەساسدا لە دوو بەش پێکهاتووە لە «ڕابردوو» و «خۆ دیتنەوە تێیدا». ئەگەر بمانهەوێ کارکردی ئەو وشەیە لە باری ماناییەوە لە پرۆسەی ئاشتەواییدا وێنا بکەین، دەتوانین بڵێین، فێر بوونی چۆنییەتیی ژیان دەگەڵ ئەو کارەساتانەی لە ڕابردوودا ڕوویان داوە.

سانتایانا فیلسووفی ئیسپانیایی دەڵێ: ئەو کەسانەی دەرس لە مێژوو وەرناگرن، محکوومن بەوەی دیسان هەڵەکانیان دووپات کەنەوە. بە ئیلهام وەرگرتن لەو وتەیە، ئاڵمان مەجبوور بوو دەگەڵ هۆلۆکاست و ڕاستییەکانی شەڕی دووهەمی جیهانی ڕووبەڕووبێت. لە دوای شەڕی دووهەمی جیهانی، ئاڵمان حەشیمەتێکی لەسەر دەست

ماوە کە بەشی زۆریان تاوانبار بوون یانی بە پێچەوانەی ئافریقای باشوور کە دوو لایەنی تاوانبار و قوربانیی تێدابوو و مەجبور بوون دەگەڵ یەک بژین، ئەوا لە ئاڵمان یەک لایەن هەبوو کە بەشی زۆری تاوانبار بوون و مەجبوور بوون دەگەڵ رابردووی خۆیان ئاشت بنەوە. ئەو تاوانبارانە بەشێکیان خەڵکی مەدەنی بوون، بۆ ئەوەی ئەو خەڵکە پێ لە هەڵەکانی خۆیان بنێن و بزانن چییان کردووە، هەم کلیسای کاتۆلیک و هەم پرۆتێستان لەو وڵاتە، رۆڵێکی بەرچاویان گێرا. ئەو پرۆسەیە هەر بە دانپێدانان و ناسینی هەڵە تەواو نەبوو، بەڵکوو لە دوای شەڕی دووهەمی جیهانی هەتا ئێستا بەردەوام بووە. لە رێگای راهێنان، خوێندنەوە، شەفافییەت و راستوێژی، سەردانی ئوردوگاکانی کاری ئیجباری و ئەو کوورانەی لە لایان حکوومەتی نازییەوە بۆ سووتاندنی مرۆڤ کەڵکیان لێ وەرگیرابوو. ئەوانە هەر یەکە و بەشێکن لەو پرۆسەیە و ئامانجیان ئەوەیە بە تایبەتی جیلی نوێی ئاڵمان و بە گشتی خەڵکی وڵاتەکە دەرس لە رابردوو وەرگرن و بزانن کە لە رابردوودا چۆنیان ناحەقی بە دژی دیتران کردووە. یەکێک لە کارە گرینگەکانی دیکەی وڵاتی ئاڵمان بۆ مەسەڵەت کردن دەگەڵ قوربانیان دانی غەرامەت بە جوولەکەکان و وڵاتی ئیسرائیل بوو.

لە ٧ی دێسامبەری ساڵی ١٩٧٠دا، بیست و پێنج ساڵ دوای شەڕی دووهەمی جیهانی، ویلی برانت(راوێژکاری گشتی) یان سەدری ئەعزەمی وڵاتی ئاڵمان بۆ نوێ کردنەوەی دۆستایەتی سەردانی وەرسای وڵاتی لەهێستان(پۆلۆنیا)ی کرد. لەهێستان لە شەڕی دووهەمی جیهانیدا زیانی بەرچاوی بەرکەوتبوو، برانت لەو سەفەرەدا زۆر خاکەڕایانە لە بەر دەم ئێلیمانی قارەمانانی گیتوو چۆکی دادا و چەند خولەک لەم حاڵەتەدا مایەوە.

> ”ئافریقای باشوور یەکێک لەو وڵاتانەیە کە لە دوای رێژیمی ئاپارتاید و هاتنەسەرکاری نێلسۆن ماندێلا وەک سەرۆک کۆمار، کۆمیسیۆنی دۆزینەوەی حەقیقەتی دروست کرد“

هەرچەند ئەو خۆی یەکێک لە دژبەرانی هیتلێر بوو بەڵام ئەو کردەوەیەی برانت، وەکوو کەسی یەکەمی وڵاتی ئاڵمان لەو سەردەمەدا، زۆر جێی بایەخ بوو و وەکوو رووداوێکی مێژوویی سەیر دەکرێ. کردەوەی برانت، لە هەر دووک وڵاتی لەهێستان و ئاڵمان، لە لایەن بەشێک لە خەڵکەوە رەخنەی هاتەوە سەر. زۆر کەسیش پێیان باش بوو و بە گرینگیان دەزانی. برانت وەکوو نوێنەری خەڵکی ئاڵمان نیشانی دا ئەو وڵاتە ئاشتیی راستەقینەی دەوێ و بە شەهامەتەوە دەتوانێ دان بە هەڵە و تاواکانی خۆیدا بنێ. برانت ساڵێک دوایە لە ئۆسلۆ خەڵاتی نۆبێلی ئاشتیی وەرگرت. (Barash & Webel, 2018: 606)

ژاپۆن_کوشتاری نانجینگ

ژاپۆن لە مەسەڵەت کردن و ڕووبەروو بوونەوە دەگەڵ رابردووی خۆیدا سیاسەتی حاشا کردنی هەڵبژاردووە. لە شەڕی نێوان ژاپۆن و چیندا، شیمانە دەکرێ سێسەدهەزار کەس لە خەڵکی سیڤیلی چینی، بە دەستی ژاپۆنییەکان کوژراون و بیست هەزار بۆ هەشتا هەزار ژنیش دەستدرێژیی سێکسییان کراوەتە سەر. ئەو رووداوانە لە نانجینگی وڵاتی چین و لە دوای ١٣ی دێسامبەری ١٩٣٧ لە ماوەی ٦ حەوتوودا روویان داوە. وڵاتی ژاپۆن ئێستاشی دەگەڵ بێ ئەو تاوانانەی وەئەستۆ نەگرتووە و بەردەوام لە دیفاعی مەشروع بۆ بەرپەرچدانەوەی ئەو ئیدعایانە کەڵک وەردەگرێ. بەڵگە و سەنەدی

زۆر ئاشکرا لەبەر دەستن کە نیشان دەدەن ژاپۆن جیناياتی شەڕی ئەنجام داوە، لەوانە ئەو منداڵانەی لە دوای دەستدرێژیی سێکسی بۆ سەر ژنە چینییەکان هاتوونەتە دونیا، لە تێستی دی ئێن ئەی دا، ڕەگەزی ژاپۆنییان هەیە، ئینجا گەواهی دان و دانپێدانانی سەربازانی ژاپۆنی کە دیمانەیان دەگەڵ کراوە، هەم دیمانەی قوربانییەکانیش ئەو ڕاستییانە دەسەلمێنن. بەڵام ژاپۆن یەکەم ئەو ڕێژەیەی بۆ قوربانییەکان قەبووڵ نییە و ئیدیعا دەکا قوربانییەکان لە مابەینی سەد و دووسەد هەزار کەس دان و ئینجا دەستدرێژیی سێکسیش ئەنجام نەدراوە و هەرچی هەبووە لەو شەڕەدا دیفاعی مەشرووع لە سەروەریی ژاپۆن بووە.

ئاکامی بابەت

ئەزموونی ئافریقا تەنیا بیستن و بە ڕاپۆرت کردنی تاوانەکان بوون، ئەزموونی ئاڵمان دەرس وەرگرتن لە ڕابردوو و ئاشت بوونەوە دەگەڵ مێژوو بوو. بەڵام ژاپۆن حاشا لێ کردن و پشتگوێ خستن بوو. بە بڕوای من کورد بۆ ڕووبەڕوو بوونەوە دەگەڵ بەکرێگیراو لە داهاتوودا، بە گوێرەی بارودۆخ دەتوانێ سوود لە ئەزموونی وڵاتانی دیکەش وەرگرێ.

*. ئەو بابەتەم لە خولی کارناسیی شەڕ و ئاشتیدا لە ئۆسلۆ بە زمانی نۆرویژی نووسیوە و ئێستا بە هێندێک وردەکارییەوە بە زمانی کوردی بڵاوی دەکەمەوە.

سەرچاوە نۆرویژی و ئینگلیسییەکان:

• Barash, David P. & Charles P. Webel, 2018: Peace and Conflict Studies, 4th edition, Chapman University, University of New York in Prague, kapittel 22
• Gloppen, Siri, 2009: ‘Sør-Afrikas sannhetskommisjon – Et internasjonalt ideal?’, i FN magasinet, Årgang 3, Nr. 1, side 8-11 (kompendium)

• https://www. dictionary. com/browse/atonement
• Pankhurst, D. (1998) Issues of justice and reconciliation in complex political emergencies. Paper given at the British International Studies Association annual conference, Leeds, December. I boka Contemporary Conflict Resolution, Ramsbotham, Oliver; Tom Woodhouse & Hugh Miall, 2016, side287.
• Ramsbotham, Oliver; Tom Woodhouse & Hugh Miall, 2016: Contemporary Conflict Resolution, 4th edition, Polity Press, kapittel 10.
• Skaar, Elin, 2009: ‘Lang veg mot fred og forsoning’ i FN-magasinet, Årgang 3, Nr. 1, side 4-7 (kompendium)
• Sommerfeldt, Atle, 2005: ‘Ingen snarvei til forsoning’, i Heidrun Sørlie Røhr (red.), 2005: Dialog - Mer enn ord. Jubileumsskrift for Nansen Dialog: 1995-2005, Lillehammer: Nansenskolen, side 133-157 (kompendium)

سەرچاوە فارسی و کوردییەکان:

• طباطبایی، محمد حسین. تفسیر المیزان، جلد ۲، دفتر انتشارات اسلامی، اینترنت، صفحه ۳۸۴-۳۸۳، دانلود شده از: https://fa. alkawthartv. com/news/143339
• محمد، ر. هاوار. ۱۹۹۵، سمکۆ (سمایل ئاغای شکاک) و بزووتنەوەی نەتەوایەتیی کورد، چاپی یەکەم، ستۆکهۆڵم
• هەمبانە بۆرینە، هەژار موکریانی، نوسخەی ئانلاین بۆ ئاندرۆید، گەڕان لە وشەی بەکرێگیراو